

УДК 37.091.3:316.647.5

Ю. С. Котелянець

ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ДО ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ УЧНІВ

У статті розкриваються основні шляхи формування готовності вчителя до виховання толерантності в учнів.

Ключові слова: толерантність, змістовні компоненти, професійно-педагогічна підготовка, гуманізм, особистість.

В статье раскрываются основные пути формирования готовности учителя к воспитанию толерантности у учащихся.

Ключевые слова: толерантность, компоненты содержания, профессионально-педагогическая подготовка, гуманизм, личность.

The article looks at the main ways of formation of readiness of the teacher to the education of pupil's tolerance.

Key words: tolerance, components of the content, professional pedagogical training, humanism, personality.

Останніми десятиліттями поняття «толерантність» стало міжнародним терміном, найважливішим ключовим словом у проблематиці світу. У будь-якій мові це поняття наповнене особливим змістом, але його суть відбиває інтуїтивне сприйняття єдності людства, залежність усіх від кожного й кожного від усіх, полягає в повазі прав іншого, а також у стримуванні від учинення шкоди, тому що шкода, заподіяна іншому, є шкодою для всіх і для самого себе.

У сучасному суспільстві толерантність має стати свідомо сформованою моделлю взаємин людей, народів, країн.

Соціально-економічні перетворення в Україні зумовили значні зміни у системі професійної освіти. Сьогодення вимагає від національної вищої школи застосовувати кращі її традиції та здобутки, надбання психолого-педагогічної науки, кардинально переглянути підходи щодо організації навчально-виховного процесу, змісту фахової підготовки і виховання студентської молоді до виховання толерантності в учнів.

Мета статті – визначити основні шляхи формування готовності вчителя до виховання толерантності в учнів.

Завдання:

1. Розкрити сутність і зміст педагогічної толерантності у професійній діяльності вчителя початкових класів.

2. Визначити змістовні компоненти виховання толерантності учнів.

У час посилення глобалізації всіх сторін суспільного життя зростає роль необхідності прищеплення кожній інтелектуальній людині стійких навичок і рис толерантності, терпимості до чужих думок і вірувань. Розвинена особистість, яка піднялася до рівня інтелектуальності, повинна ефективно спілкуватися у полікультурному середовищі. У цьому плані толерантність проявляється як ключовий, соціально-культурний механізм, який робить можливим нормальний процес такого спілкування. В освітній, науковій і соціальній сферах толерантність сприяє формуванню освіченої особистості, якій властиве розвинене почуття розуміння й поваги до культури інших народів, їхніх традицій і звичаїв, вміння жити в мирі й злагоді з представниками інших рас і вірувань.

Результативність навчання у вищій школі значною мірою зумовлена діяльністю педагогів і залежить від педагогічних здібностей, в тому числі до сприйняття інновацій вишівського навчання, до яких належить виховання толерантної поведінки студентів. Особливість педагогічної діяльності викладача вишу проявляється в умінні виявити педагогічні факти, ситуації, явища, проникнути в їх природу, в сутність, створити моделі таких фактів і ситуацій, проектувати або прогнозувати можливі результати в їх прояві або протіканні й розуміти свою роль у цьому процесі.

Виховання толерантності тісно пов'язане з проблемою морального становлення особистості студента, формуванням духовних і моральних якостей. У сучасному освітньому просторі домінує гуманізація як науковий напрям і як освітня парадигма. Гуманізація освіти передбачає спрямованість навчального процесу на розвиток особистості, на формування у неї механізмів самовиховання і самонавчання через задоволення її базових потреб. Відповідно, як один із найважливіших способів вдосконалення навчально-виховного процесу у вищій школі виступатиме його індивідуалізація, що припускає психологічно

комфортні міжособистісні відносини в навчальному процесі, реалізацію творчого потенціалу студентів.

Викладач формує світогляд студентів, тобто розвиває його рефлексію, усвідомлення себе носієм суспільних цінностей, суб'єктом діяльності і корисною особистістю. Отже, викладачу необхідно посилювати діалогічність навчання, створювати умови можливості відстоювати свою думку, погляди й життєві позиції в навчально-виховній роботі зі студентами. Саме в цьому віці найбільш доцільно виховувати в особистості компоненти толерантності, такі як активність, усвідомленість, повагу, прийняття значущого іншого, самовладання.

Дослідження толерантності актуальне в контексті стратегічного завдання виховання майбутнього фахівця у вищій школі. У вивченні і формуванні толерантності можна сформулювати такі положення: толерантність як педагогічний феномен володіє складною структурою; толерантність може бути позначена як мета виховання як у загальнокультурній, так і в професійній сферах; толерантність особистості проявляється у формах поведінки (відкритість, солідарність, увага до навколишніх, готовність вислухати точку зору іншого, терпимість, прийняття «інакшості», усвідомлення множинності істини); провідним засобом виховання толерантності є педагогічна ситуація взаємодії, що включає різноманіття поглядів учасників і вимагає від них здатності до підтримки один одного, суб'єкт-суб'єктне ставлення та ін.

Сьогодні виховання толерантної культури має пронизувати діяльність усіх соціальних інструментів і в першу чергу тих, які мають безпосередній вплив на формування особистості майбутнього фахівця.

У світлі концепції освіти для майбутнього вимоги до навчального курсу з будь-якої дисципліни сфокусувалися на гуманітаризації, індивідуалізації та глобальній картині світу (В. Книп, В. С. Біблер, Л. В. Занков, В. В. Давидов). Міжкультурна складова є способом удосконалення професійної підготовки, однієї зі стратегічних ліній сучасної системи освіти взагалі й Кримського регіону зокрема, способом виявлення комплексних взаємозв'язків, взаємозалежностей між різними культурами та людьми, що їх представляють.

Її використання приводить до організації освітнього процесу в дусі діалогу культур, гуманізації цілей і змісту навчання з позицій толерантного сприйняття спілкування та діяльності представників різних національностей. Таким чином, основним призначенням міжкультурної складової є підготовка майбутніх фахівців до міжкультурного спілкування і формування в них міжкультурної компетентності.

Процес спілкування в рамках цієї складової ґрунтується на власному культурному досвіді студентів, на вже наявних у них знаннях іншомовної культури і разом з цим на розвитку їхніх морально-особистісних основ. Міжкультурна складова дає можливість студентам порівняти елементи різних культур із традиціями, звичаями та іншими проявами своєї власної культури, що, своєю чергою, дозволяє сформувати в них толерантність, якість, яка так необхідна для життя в новому тисячолітті.

У центрі педагогічної науки завжди було питання формування гармонійно розвиненої особистості, здатної розуміти, поважати, співчувати й допомагати іншим людям. Адже школа – це соціальний інститут суспільства, один із найважливіших механізмів державного впливу на вирішення соціальних проблем і міжнаціональних відносин, головний спосіб забезпечення оптимальної взаємодії між народами. Тут варто згадати твердження англійського філософа й педагога Джона Локка: «Від правильного виховання дітей найбільше залежить добробут народу». Тому не випадково у XX столітті посилювався інтерес до гуманістичної педагогіки, одним із напрямів якої є педагогіка толерантності.

Формулу гуманістичної педагогіки, що стала основою педагогіки толерантності, Ш. Амонашвілі позначив у такий спосіб: ПРИЙНЯТИ – ЗРОЗУМІТИ – ДОПОМОГТИ – ЛЮБИТИ – СПІВЧУВАТИ – РАДІТИ УСПІХОВІ ДИТИНИ – НАДИХАТИ. Цю формулу видатний педагог впроваджував у дію в Школі Життя, яка була заснована на принципах гуманно-особистісної педагогіки. Розкриваючи сутність діяльності цієї школи Ш. Амонашвілі наголошував: «Усвідомлюючи в собі імпульси життя і керуючись ідеями співжиття та співробітництва люди можуть цілеспрямовано змінювати умови життя, поліпшувати його якість і тим самим змінювати себе – вдосконалювати свою духовність, свої знання, розширювати межі своїх можливостей [1, с. 6].

Говорячи про виховання толерантності, не можна обминути увагою і психологічну науку, особливо коли йдеться про гуманістичну психологію, адже саме вона дає нам знання про особливості розвитку та формування людської особистості. Згідно з гуманістичними теоріями особистості (А. Маслоу, К. Роджерс), основна потреба людини – самоактуалізація, прагнення до самовдосконалення і самовираження. Вона виражається у таких характеристиках особистості: прийняття себе та інших людей такими, як вони є; піклування про благоустрій інших людей, а не лише забезпечення власного щастя; налагодження з навколишніми людьми, нехай і не з усіма, доброзичливих, особистих взаємин; відкрита і чесна поведінка у всіх ситуаціях; почуття гумору [2, с. 353–354].

Як бачимо, у природі самої людини закладено основи толерантного ставлення до навколишніх. Головне завдання за таких умов, що постає перед педагогом, – виявити ці основи, розвивати й удоскона-

лювати їх. Питання толерантності, терпимості та взаємоповаги відображені в працях Н. Пастушенка, П. Степанова, О. Швачко. П. П. Степанов розкриває свою точку зору на виховання учнівської молоді в дусі толерантності. Він розробив орієнтовну концепцію дослідження навчальних та правових занять. Адже школа здатна стати для дітей школою ненасилля, свободи, толерантності. Ці заняття якраз і передбачають створення умов для орієнтації дітей на цінності ненасилля, справедливості як характерну основу поведінки в соціальних конфліктах і принцип конструктивного вирішення [3, с. 95].

У статті «Толерантність як психолого-соціальний феномен» О. Швачко дає визначення поняття «толерантність». Це є новий формулюючий напрям загальної педагогічної теорії і практики, до завдань якого належать:

- дослідження процесів виховання і освіти різних вікових груп;
- створення умов саморозкриття і самореалізації особистості;
- формування особистої відповідальності кожного за свої дії та вчинки [4, с. 43].

Виховання на принципах педагогіки толерантності варто розглядати як невідкладне завдання й у зв'язку з цим необхідно створювати різні методики на систематичній і раціональній основі. Потрібно дбати про надання цьому процесу гуманістичного особистісно орієнтованого, практичного спрямування, забезпечення оптимальних умов для інтелектуального розвитку й самоствердження особистості, здатної до всебічного розвитку, удосконалення, самоосвіти, реалізації своїх індивідуальних задатків, здібностей, нахилів та творчого потенціалу.

Разом з тим виховання толерантності як цінності, що регулює життя соціуму і взаємини конкретної особистості з навколишніми, вимагає усвідомлення людиною ролі толерантності в демократичному суспільстві, сутності її як гаранта безпеки; сприйняття іншої культури як умови розвитку суспільства, відповідальності за свою поведінку. Це дозволяє визначити такий змістовний компонент виховання толерантності, як:

1. Морально-правова культура життєдіяльності та толерантної свідомості, що припускає: осмислення категорій: «право – свобода – обов'язок»; «терпимість – ненасильство – толерантність»; «справедливість – закон – відповідальність»; «цінність – норма – вчинок – людська гідність»; «світ – солідарність – співпраця – соціальна справедливість»; «плюралізм – демократія»; «насильство – агресія – нежиття – інтолерантність»; ознайомлення з різноманіттям культур в Росії, в світі, в ареалі проживання і виховання позитивного ставлення до культурних відмінностей, що сприяє прогресу людства і самореалізації особистості [5, с. 8]; ознайомлення з правовими документами ООН, ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ, Європейської ради, Міжнародного інституту прав людини в Страсбурзі, Конституцією, що визначають ненасильницькі правові соціальні відносини й декларують принципи толерантності; виховання законслухняного і відповідального громадянина.

Зазначимо, що толерантність як цінність і інтегральна якість демонструється людиною через відносини її до світу, що знаходить відображення в певній стратегії її спілкування і поведінки (Д. В. Колісов, С. К. Бондирева). Формування основ толерантного спілкування і поведінки вимагає розуміння сутності та способів побудови позитивної взаємодії з іншими культурами; усвідомлення співвідношень категорій, що відображають природу людських взаємин, спілкування, поведінки; здібностей до саморегуляції, критичного оцінювання того, що відбувається, низки моральних якостей. Отже, виховання толерантності є компонентом морального виховання і визначає такий змістовний компонент, як:

2. Культура толерантного спілкування і поведінки, що припускають: осмислення категорій: «оцінка – ставлення – поведінка»; «спілкування – вчинок – поведінка»; «співпраця – діалог – компроміс – конфронтація»; «культура міжнаціонального спілкування – толерантне спілкування – культурна конвергенція»; «культура світу»; встановлюють контакт з різними людьми; формування умінь позитивно взаємодіяти з представниками інших культур, ОСУП; здійснювати конструктивне розв'язання конфліктів [6, с. 7] і встановлювати контакт з різними людьми; виховання готовності прийти на допомогу іншим, чуйність, уважність, співчутливе ставлення до людей. У світлі викладеного підкреслимо, що толерантність створює умови для самоствердження і самореалізації особистості в суспільстві, не суперечить її культурним нормам суспільства. Отже, успішніше здійснюється процес самореалізації.

Це положення дозволяє включити такий напрям виховання:

3. Культура самоствердження і самореалізації, що передбачає осмислення категорій: «конфлікт – конфронтація – конкуренція»; «самоствердження – самоосвіта»; «розвиток – вдосконалення – самовиховання»; «ідентифікація – індивідуальність»; засвоєння норм і традицій спільноти, з якою людина себе ідентифікує, і формування почуття ідентичності (цілісного образу Я), цілостного образу світу; розвиток умінь і навичок роботи в групі, колективі на основі співробітництва [6, с. 7]; розвиток волевих зусиль індивіда (витримка, самовладання), критичного незалежного мислення, заснованого на моральних цінностях [6, с. 4]; формування адаптаційних умінь (приспособлення до характеристик, звичок, настанов і уподобань інших) в єдності з розвитком рефлексії власної діяльності [7, с. 50].

Таким чином, майбутні педагоги повинні усвідомлювати, що зміст виховання толерантності багатоаспектний, оскільки цей процес передбачає не тільки засвоєння учнями системи певних знань про толерантність, але і формування гуманістичних настанов, умінь і окремих якостей особистості, пов'язаних з толерантним устроєм світу (комплексний підхід), що стає можливим лише за умови гуманізації педагогічного процесу. При цьому гуманізм виступає не як абстрактна категорія, а як:

- принцип мислення, звернений до цінностей особистості та створює умови для встановлення конструктивних взаємин з усіма учасниками освітнього середовища, незалежно від їх походження, віку, досвіду, національності і т. д.;

- першооснова ефективного особистісно-орієнтованого освітнього процесу і виховної системи;
- зразок взаємовідносин у системі «людина – людина».

Традиційно професійно-педагогічну підготовку студентів визначають як процес, який характеризується цілісністю, диференційованістю і поетапною організацією, спрямований на забезпечення розвитку педагогічної свідомості, системи спеціальних педагогічних умінь, особистості педагога (О. А. Абдулліна). Подібне трактування поняття професійно-педагогічної підготовки дозволило О. А. Абдулліній виділити три основні компоненти змісту педагогічної підготовки:

- загальний компонент (ядро) – педагогічні знання, отримані при вивченні педагогічних дисциплін;
- додатковий компонент – дисципліни за вибором, факультативи;
- компонент диференційованого та індивідуалізованого навчання і виховання – самостійна робота студентів з метою розвитку творчих здібностей, індивідуального стилю діяльності (А. К. Маркова, О. А. Абдулліна).

Кожен з означених компонентів включає в себе теоретичний і практичний блок, забезпечують формування знань і вмінь. У своєму дослідженні ми спираємося на подане вище визначення підготовки майбутніх учителів до професійної діяльності. Разом з тим проблема нашого дослідження вимагає більш конкретного розгляду змісту підготовки майбутніх фахівців до виховання толерантності в учнів. На основі теоретичного аналізу загальних проблем підготовки вчителя до професійної діяльності (О. А. Абдулліна, А. К. Маркова, Л. М. Мітіна, В. А. Сластьонін та ін.) ми доходимо висновку, що професійно-педагогічна підготовка майбутніх педагогів до виховання толерантності являє собою цілеспрямований процес формування системи загальних і спеціальних психолого-педагогічних і суспільствознавчих знань, умінь, навичок, здібностей, які в поєднанні з високорозвиненими особистісними та професійними якостями забезпечують оптимальні результати діяльності у визначеному напрямку. Педагогічна практика як один із засобів підготовки студентів до виховання толерантності в учнів може виконувати такі функції: освітню, освітньо-практичну, аналітико-діагностичну.

Освітня функція педагогічної практики дозволяє сформулювати у студентів знання й уміння про те, як ухвалювати оптимальне вирішення будь-якої педагогічної ситуації, що утворилася, передбачити результати обраних способів її вирішення; вивчати рівень розвитку толерантності дитини; передбачати типові труднощі у вихованні толерантності, послуговуючись загальною психологічною характеристикою дитини; організовувати процес толерантної взаємодії з усіма учасниками освітнього процесу; розпізнавати з поведінки дітей узгодженість їх моральних норм, переконань і вчинків; бачити причинно-наслідкові зв'язки між цілями, способами, умовами, результатами виховання. При складанні цього переліку знань і вмінь ми опиралися на концепцію діяльності вчителя А. К. Маркової [8].

Освітньо-практична функція забезпечує практичне застосування отриманих знань, умінь та навичок; самостійний розв'язок різних виховних ситуацій, що складаються при формуванні толерантності. Результативність їх розв'язку є оптимальним, об'єктивним засобом діагностики рівня підготовленості студента до реалізації завдань з виховання толерантності в учнів. Аналітико-діагностична функція припускає аналіз студентом власної практичної діяльності з цього напрямку, а також надає можливість визначити рівень розвитку в майбутнього вчителя педагогічної толерантності й професійної підготовленості до виховання толерантності в учнів. На основі спільного з керівником практики аналізу, студент намічає перспективи розвитку у себе знань, умінь і навичок, особистісних якостей і настанов, що сприяють більш ефективній педагогічній діяльності.

У сучасних умовах гуманізації навчально-виховного процесу основні вимоги до організації педагогічної практики зумовлені такими принципами: єдність навчання, виховання і розвитку особи в освітніх процесах і соціумі; особистісно орієнтований підхід у вихованні (визнання унікальності та своєрідності особи кожної дитини, її вищої соціальної цінності); вивчення і формування індивідуально-особистісних якостей учнів, врахування вікових особливостей; відповідність виховання природним задаткам дитини і закономірностям її розвитку; етнічна своєрідність виховання в єдності із загальнолюдськими цінностями (опора на національні цінності, принципи, звичаї, традиції, культуру); гуманізація міжособистісних стосунків (шанобливе ставлення до педагогів та учнів, врахування думки інших, доброта та увага); принципи співпраці (створення психологічного комфорту, ситуацій успіху, довіри, суперництва, діалогічності спілкування); гуманізація освіти і виховання (залучення особи до світової

культури, наукових, філософських і релігійних картин всесвіту тощо; формування особи, її свободи; уміння виражати й обґрунтовувати свою позицію); диференціація й індивідуалізація навчально – виховного процесу (відбір змісту, форм і методів виховання з урахуванням своєрідності учнів, їх схильностей, інтересів, здібностей, особових і професійних якостей вчителів, батьків, умов сім'ї, соціуму; створення оптимальних умов для реалізації потенційних можливостей кожного учня в процесі соціалізації); естетизація середовища (комфорт, краса, затишок, чистота приміщень; естетизація зовнішнього вигляду, культура взаємин і спілкування) [9].

Узагальнюючи зазначене, доходимо висновку, що в основі парадигми сучасної освіти лежить «модель культурної людини». Одним з аспектів загальної культури людини є її толерантна свідомість, яка формує механізми толерантної поведінки й толерантних відносин, навички міжкультурної взаємодії. У зв'язку з цим потрібно сформувати практику організації навчально-виховної роботи в вищих навчальних закладах, новий погляд на проблему створення умов для становлення толерантності. З'являється необхідність вирішення низки актуальних проблем: широкого використання дидактично обґрунтованих дисциплін, оволодіння змістом яких сприяє становленню толерантної свідомості у студента – майбутнього вчителя початкових класів інноваційних педагогічних форм і методів, що стимулюють процес виховання у студента толерантних відносин.

Література:

1. Амонашвілі Ш. О. Школа життя / Ш. О. Амонашвілі // ПАН – Україна. – 2002. – С. 6.
2. Немов Р. Психологія / Р. Немов. – М. : Владос, 1999. – Т. 1. – С. 353–354.
3. Швачко О. Толерантність як психолого-соціальний феномен / О. Швачко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2000. – № 2. – С. 154–170.
4. Швачко О. Толерантність як психолого-соціальний феномен / О. Швачко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2000. – № 2. – С. 154–17.
5. Шалин В. В. Образование и формирование культуры толерантности / В. В. Шалих // История. Приложение к газете 1 сентября, 2002. – № 11. – С. 8–10.
6. Байбаков А. М. Введение в педагогику толерантности: Для педагогов и старшеклассников / под ред. П. М. Боротко. – М., 2002. – 11 с.
7. Скрыбина О. Б. Педагогические условия формирования коммуникативной толерантности у старшеклассников : дисс. к. н. н. / О. Б. Скрыбина. – Кострома, 2000. – С. 198.
8. Маркова А. Г. Психология труда учителя : кн. для учителя / А. Г. Маркова. – М. : Просвещение, 1993. – 190 с.
9. Педагогічна практика: методичні вказівки для студентів старших курсів філологічних спеціальностей / [Бідюк Н. М., Лисак Г. О., Матушак О. В., Орловська О. В.]. – Хмельницький : ХНУ, 2008. – 46 с.